

Niet van de straat

De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden

Lotte Vermeij
Jeanet Kullberg

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken; en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2015

scp-publicatie 2015-18

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Omslagontwerp: bureau Stijlzoorg, Utrecht

ISBN 978 90 377 0753 3

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Rijnstraat 50

2515 XP Den Haag

(070) 340 70 00

www.scp.nl

info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	4
1 'Celebrate the city'	5
2 Netwerkstad	8
3 Buurten in de <i>global city</i>	10
3.1 Sortering in goede en slechte buurten	10
3.2 Etnische segregatie	11
3.3 'Veeldeling'	13
3.4 Slechte buurten een probleem?	14
4 De lokale samenleving	15
4.1 De buurt belangrijk?	15
4.2 Verbinding en vrijblijvendheid	15
4.3 Ruimtelijke spreiding van inzet	17
5 Stad van sterken	20
5.1 Buurten en bewoners	20
5.2 'Klassenstrijd' in de <i>glocal society</i> ?	21
6 Thuis in wereldsteden	23
Literatuur	25
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	31

Voorwoord

In de afgelopen decennia heeft de Nederlandse overheid stevig ingegrepen in stadswijken. Met achtereenvolgens de stadsvernieuwing, het grotestedenbeleid, sociale vernieuwing en de wijkaanpak bond zij de strijd aan met problemen als verloedering, onveiligheid en etnische segregatie. Tegelijkertijd was het vergroten van de ontplooiingskansen van minder kansrijke stedelingen een doel. De afgelopen jaren voerde het scp verschillende studies uit naar de ontwikkelingen in wijken. Daaruit kwam onder meer naar voren dat de leefbaarheid van stedelijke buurten verbeterde.

Met de *Agenda Stad* ontwikkelt de rijksoverheid een nieuw perspectief. In het nieuwe discourse staat niet sociale problematiek centraal, maar innovatiekracht, internationale concurrentie en welvaart. Stedelijke concentraties worden verondersteld dit te bevorderen. Het traditionele gelijkheidsdenken verdween zo naar de achtergrond: toenemende contrasten – tussen stad en land, tussen steden en tussen buurten – zijn niet meer per definitie onwenselijk. De *Agenda Stad* staat ook ‘sociale innovatie’ voor: waar de regie in het wijkenbeleid eerder bij overheden en corporaties lag, moeten in de stad van de toekomst maatschappelijke opgaven door coalities van burgers, bedrijven, instellingen en overheden ter hand worden genomen.

De ontwikkelingen in steden en het veranderende beleidsperspectief roepen nieuwe kennisvragen op. Wat zijn bijvoorbeeld de consequenties van de veranderende bevolkings-samenstelling van steden voor het leven in de stad en welke sociale scheidslijnen zijn relevant in de steeds meer gediversifieerde stadbevolking? En hoe veranderen de omstandigheden die buurten leefbaar maken of mensen kwetsbaar?

Vragen ook over de beoogde sociale innovatie: Welke nieuwe coalities ontstaan en op welke maatschappelijke doelen richten zij zich? Ook is het interessant te weten welke de voorwaarden zijn van het maatschappelijk initiatief dat resulteert in blijvende verbeteringen.

De komende jaren zal het scp het beleid blijven voeden met relevante kennis en inzichten. Dit essay, dat we schreven op verzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, is hiervan een eerste voorbeeld. Het gaat in op het spanningsveld tussen globalisering, verstedelijking en de toenemende populariteit van steden, en de lokale samenleving in stadsbuurten. We willen hiermee bijdragen aan het huidige debat rond de ontwikkelingen in de stad.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1 'Celebrate the city'

Net als in veel andere landen zijn steden in Nederland in trek. Terwijl veel perifere regio's kampen met bevolkingsdaling neemt in steden juist het inwonertal toe. Oorzaken hiervoor zijn onder meer de postindustriële economie die stedelijke werkgelegenheid brengt, met name in financiële en creatieve dienstverlening. Ook het toenemend tweeverdienersschap en uitstel van de gezinsvorming dragen hieraan bij. Was het tot voor kort nog gebruikelijk dat jonge stedelingen bij het stichten van een gezin massaal de randgemeenten opzochten, nu blijven velen van hen binnen de stadsgrenzen (Van Dam et al. 2015).

Met de Agenda Stad omarmt de Nederlandse overheid deze autonome dynamiek. Werd in de jaren tachtig nog beleid gevoerd om economische activiteiten en werkgelegenheid over de regio's te verspreiden, in haar recente notitie *Celebrate the city* roemt de rijksoverheid de grote kansen die door 'de stad als concentratie van productiviteit en (sociale) innovatie' (BZK 2014: 3) geboden worden. In een *battle for brains* moeten steden meer hogeropgeleide, jonge en creatieve mensen aan zich binden, die bijdragen aan de economische welvaart (vgl. Florida 2003). En de stad moet groter worden want dat biedt agglomeratievoordelen: naarmate een stad groter is, nemen infrastructurele kosten naar verhouding af, terwijl het innovatievermogen en de economische productiviteit toenemen (Bettencourt et al. 2007; Glaeser 2011; De Groot 2012). Volgens de oESO zou Nederland de economische agglomeratievoordelen van haar steden nog beter kunnen benutten (OECD 2014).

Hiermee doet zich een koerswending voor ten opzichte van de meer zorgelijke benadering van de stad in de afgelopen decennia. Stadsvernieuwing, grotestedenbeleid, sociale vernieuwing en de wijkaanpak: ze waren gericht op stadswijken waar zich meervoudige problemen voordoen zoals verloedering, onveiligheid, werkloosheid en schooluitval. Aan deze aandacht voor achterstand lag het ideaal van de stad als emancipatiemachine ten grondslag; de stad moest mogelijkheden bieden voor de sociale stijging van mensen die naar de stad komen en voor de kansarme jeugd (VROM-raad 2006). Voor buurten met veel sociale problemen werd gevreesd dat socialisatieprocessen binnen de buurt de persoonlijke groei zouden hinderen omdat er te weinig positieve rolmodellen en juiste contacten voorhanden zouden zijn, evenals druk van een sociale omgeving met ongewenste normen (Wilson 1987; Engbersen en Snel 1987). Daarnaast speelde het ideaal van de stad als integratiemachine een rol. Door etnische concentratie in buurten en scholen zouden 'parallele gemeenschappen' in stand worden gehouden (VROM/wwi 2009), die jonge mensen hinderen in hun ontwikkeling, maar ook gepaard gaan met maatschappelijke spanningen.

De Agenda Stad betekent behalve een verschuiving van aandacht van zorgen naar kansen, ook een verandering van blik van binnen naar buiten. Vanuit een visie op de stad als economische motor, wordt de stad veel meer dan voorheen beoordeeld op haar innovatiekracht en economische productiviteit. Centraal hierbij staan haar concurrentiepositie in een mondiale context ofwel haar aantrekkingskracht op economisch en sociaal kapitaal. De Agenda Stad verwoordt hiermee bovenal een kosmopolitisch ideaal waarin de

verbindingen met 'buiten' voorspoed moeten brengen en verwacht wordt dat verdergaande groei en globalisering welvaart zullen brengen.

Dit betekent niet dat de leefbaarheid van de stad van de beleidsagenda verdween.

De Agenda Stad staat ook voor bestuurlijke vernieuwing en streeft na dat maatschappelijke uitdagingen – zoals de concentratie van sociale problematiek en segregatie van bevolkingsgroepen – worden opgepakt door maatschappelijke coalities, waarin burgers, bedrijven, instellingen en overheden gezamenlijk zoeken naar oplossingen. In dit opzicht sluit de Agenda Stad aan bij een ander ideaal dat momenteel de toon zet in het maatschappelijke debat: de participatiesamenleving. In dit ideaal dragen overheden aan burgers verantwoordelijkheden over die hen in de afgelopen decennia uit handen zijn genomen. De 'verzorgingsstaat' moet veranderen in een 'verzorgingsstad' (Putters 2013) en de representatieve democratie moet worden aangevuld met een participatieve 'doe-democratie', waarin burgers 'concrete zaken in het publieke domein zelf of samen met de publieke instantie oppakken' (BZK 2013: 12). In dit ideaal staat juist de lokale omgeving centraal; als het bijvoorbeeld gaat om verloedering, veiligheid en voorzieningen zijn buurtgenoten vaak lotgenoten die tegen dezelfde problemen aanlopen. Dat veel beleid op buurten gericht is, maakt de directe leefomgeving bij uitstek een arena waar wisselwerking tussen bewoners en beleidsmakers en -uitvoerders tot stand komt (WRR 2005).

De verwachtingen van de participatiemaatschappij zijn niet vrijblijvend, want deze gaat vergezeld van bezuinigingen op uiteenlopende terreinen, waardoor de kwaliteit van de buurt onder druk komt te staan als burgers niet inspringen. Van vernieuwende burgerinitiatieven in een stedelijke context bestaan tal van inspirerende voorbeelden (De Boer en Van der Lans 2014), maar er zijn ook teleurstellende ervaringen. Na jarenlang onderzoek in krachtwijken concluderen Tonkens en Duyvendak dat veel initiatieven mislukten en dat veel successen eigenlijk voortkomen uit de subsidiestroom van de overheid of slechts ontstonden dankzij kleine zelfstandige sociaal ondernemers (Tonkens en Duyvendak 2015). Punt van zorg is dan ook de ongelijkheid tussen bewoners in hun mogelijkheden tot zelforganisatie en belangenbehartiging. Met een terugtrekkende overheid zullen 'speeltuinen, buurtbibliotheken, huiswerkclasses, peuterspeelzalen of ouderenzorg verdwijnen waar bewoners er niet zelf voor zorgen en blijven bestaan of zelfs opleven waar wel krachtige buurtnetwerken zijn', waarschuwt Uitermark (2014: 12).

Dit essay gaat in op de vraag hoe het kosmopolitische ideaal van de globaliserende en groeiende stad zich verhoudt tot het lokale ideaal van de participatiesamenleving. Versterken deze idealen elkaar omdat welvaart en energie van de groeiende kosmopolitische stad zich vertaalt in sociale verbinding en lokale inzet? Of botsen de idealen met elkaar omdat de kosmopolitische stad steeds minder voldoet aan de menselijke maat en daarmee bijdraagt aan wat Bakker 'ontplaatsing' en 'mentale ontheemding' noemt (Bakker 2015; Friedmann 2010). En welke verschillen bestaan er in dit opzicht tussen kansrijke en kapi-taalkrachtige stedelingen en de minder kansrijke stadsbewoners die steeds meer zijn aangewezen op hun omgeving? Terwijl het ideaal van de groeiende kosmopolitische stad vooral kansen biedt voor burgers met maatschappelijke mogelijkheden, is de participatie-

samenleving vooral relevant voor burgers aan de zijlijn, burgers die problemen ondervinden waar de overheid haar verantwoordelijkheden terugschroeft. Deze laatste groep is groot in steden; de stad is niet alleen een magneet voor jonge, kansrijke kosmopolieten, maar bijvoorbeeld ook voor migranten met een minimaal bestaansniveau.

Alvorens we inzoomen op de lokale samenleving in steden, gaan we in op de vraag wat we ons eigenlijk moeten voorstellen bij algemene concepten als verstedelijking en globalisering. Verstedelijking bestaat niet alleen uit het groeien van steden, maar ook de toenemende verbindingen van steden in stedelijke en stadsgewestelijke netwerken (§ 2). Globalisering heeft betrekking op steeds makkelijker te overbruggen afstanden en de steeds ruimere schaal van netwerken die hiervan het gevolg is. Dit proces vindt plaats in economische netwerken, waarbinnen wereldsteden door middel van bedrijven, zakenrelaties en werknemers steeds meer met elkaar verbonden zijn. Minstens zo groot is de impact van internationale (en nationale) migratie op het dagelijks leven in buurten. Migratie biedt mogelijkheden en kansen aan individuen en drukt daarbij een enorm stempel op de stedelijke leefomgeving, waarvan diversiteit een niet meer weg te denken aspect vormt. We gaan in op de sorteringsprocessen die ervoor zorgen dat stedelijke buurten verschillen in samenstelling en karakter (§ 3).

Vervolgens kijken we naar de consequenties van deze processen voor de lokale samenleving. Hoe verhoudt de samenstelling van buurten zich tot de binding van bewoners met en hun inzetbereidheid voor de buurt? (§ 4). En welke verschillen bestaan er tussen meer en minder kansrijke bewonersgroepen in de betekenis van de lokale samenleving voor hun leven? Hoe verhouden verschillende groepen bewoners in de lokale *civil society* zich tot elkaar? (§ 5). We sluiten af met enkele conclusies (§ 6).

2 Netwerkstad

In de zoektocht naar een op wereldschaal concurrerend stedelijk Nederland gelden Londen, Parijs, Tokio en New York als schaalvoorbeelden. Die zouden Nederlands voorland zijn. Amsterdam komt met zijn *appeal* het dichtst in de buurt en wordt in diverse werken van de toonaangevende auteur Saskia Sassen dan ook tot de *global cities* gerekend, ondanks de bescheiden omvang die deze stad een ‘wereldorp’ maakt (Sassen 1991). *Global cities* ontlenen die status niet aan hun grootte, maar aan de internationale netwerken van toonaangevende hoofdkantoren in de stad, vooral in de financiële sector. Andere grotere steden binnen Nederland, met name Rotterdam, voldoen minder goed aan dit beeld. De internationale aantrekkingskracht van Amsterdam zien we bijvoorbeeld terug in het grote aandeel buitenlandse kenniswerkers in deze stad (Raspe et al. 2014).

Bijzonder aan de Nederlandse situatie is echter vooral de sterke verbondenheid tussen steden. In het *International Handbook of Globalization and World Cities* memoreren Lambregts en Kloosterman (2012) dat *Randstad Holland* halverwege de jaren 1960 door Peter Hall als één van zeven wereldsteden werd behandeld. Samen met het Ruhrgebied stond de Randstad model voor de polycentrische metropolis. Ook latere auteurs schikken de Randstad onder de *World League* van steden (o.a. Shachar 1994; Hall en Pain 2006). Hall besprak de voordelen van de polycentrische stad, zoals veel groene ruimte tussen de kernen en minder competitie om ruimte, maar had ook oog voor het grote bezwaar van bestuurlijke versnippering. Per saldo zag hij echter meer voordelen.

Wanneer de Randstad wordt begrensd tot het hoefijzervormige gebied tussen Amsterdam (en Schiphol), Utrecht, Amersfoort, Rotterdam-Dordrecht, Den Haag en Haarlem (dus exclusief de Brabantse stedenrij), dan telt ze zo’n zeven miljoen inwoners, twintig meestal historische stadjes en drie wat grotere steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag).

Gemeten aan het bruto regionaal product hoort de Randstad economisch bij de top 5 regio’s binnen Europa, Amsterdam telt van de Nederlandse steden de meeste vestigingen van grote internationale productiebedrijven, maar die zouden blijkens interviews bij die ondernemingen, daar niet neerstrijken als niet binnen de hele Randstad afzet en agglomeratievoordelen te halen zouden zijn (Lambregts en Kloosterman 2012).

Tordoir et al. (2015: 49) schetsen in hun analyse van kennisnetwerken in heel Nederland een vergelijkbaar beeld: ‘de Randstad functioneert als een eenheid’.

Deze verbindingen leveren *borrowed size* en daarmee agglomeratievoordelen op, waardoor steden met minder goede verbindingen ook minder profiteren van de stedelijke trek.

Tordoir et al. (2015) stellen bijvoorbeeld dat in Brabantse steden en steden aan de grenzen, de jonge en hoogopgeleide bevolking naar de grotere steden in de Randstad trekt.

Het doet denken aan de toenemende kloof in de Verenigde Staten tussen succesvolle kennissteden met innovatieve bedrijvigheid en een steeds hoger opgeleide populatie en steden die de aansluiting bij het huidige tijdperk lijken te missen (Moretti 2012). Die laatste steden gaan minder mee in de internationale concurrentieslag, maar vervullen evengoed belangrijke functies, zoals een verzorgende. Verbindingen tussen steden zijn kenmerkend

voor de polycentrische Randstad, maar ook de groene ruimte tussen de steden is, zeker binnen een internationale vergelijking, vrij uniek en een *selling point* die doorwerkt in de aantrekkingskracht, evenals de historische bebouwing in diverse plaatsen (Marlet 2009; Marlet en Van Woerkens 2015).

Terwijl vroeger steden vooral in verbinding met hun ommeland stonden, zijn het tegenwoordig vooral zakelijke relaties die Nederlandse steden met elkaar verbinden. Veel bewoners bewegen zich nog altijd met name binnen het eigen stadsgewest, maar er tekent zich een verschil af tussen bevolkingsgroepen. Vooral gezinnen met kinderen en ouderen verplaatsen zich tussen stad en randgemeenten; jongeren, alleenstaanden en hoogopgeleide tweeverdieners bewegen zich steeds meer binnen het uitgestrekte stedelijke netwerk, van stad naar stad. Dit zijn, gechargeerd, de intercityreizigers; binnen het stadsgewest domineert voor het dagelijkse en sociale verkeer de auto (Tordoir et al. 2015). Tevens verhuizen jonge en hoogopgeleide mensen steeds meer tussen de verschillende steden en minder van de stad naar andere (suburbane) gemeenten binnen het stadsgewest.

3 Buurten in de *global city*

3.1 Sortering in goede en slechte buurten

Een gehoorde vrees is dat globalisering winnaars en verliezers kent en de kloof tussen arme en rijke stedelingen vergroot. Een van de verdedigers van dit standpunt is de eerdergenoemde Sassen (1991). In het postindustriële tijdperk zijn volgens haar beroepen in de dienstensector toonaangevend geworden. Door de dominante aanwezigheid van vooral financiële hoofdkantoren in *global cities* is de lokale arbeidsmarkt verdeeld in een ‘managers’-klasse binnen internationaal opererende kantoren en het voetvolk dat aan die managersklasse verzorgende diensten verleent. De middenklasse verdwijnt uit de *global city*. Dit aansprekende beeld is echter weersproken door onder anderen Hamnett. Onder meer in zijn artikel ‘*Why Sassen is wrong*’ (Hamnett 1996) toont hij voor *Greater London* maar ook voor de Randstad aan (Hamnett 1993, 2012) dat zich juist een sterke groei van de middenklassenberoepen voordeed, bijvoorbeeld van productieve en administratieve witteboordenbanen. Ook de culturele en creatieve economie, zoals de kunsten, film, muziek en computergames, maken hiervan deel uit (Pratt 2012: 267). Wat betreft de beroepenstructuur houdt het beeld van de duale stad dus niet goed stand en is de schakering veel rijker.

Dit neemt niet weg dat er grote sociale verschillen en ongelijkheden zijn binnen steden, veel groter dan in kleinere woonplaatsen en op het platteland (Steenbekkers en Vermeij 2013). Behalve naar inkomen zijn die verschillen ook zichtbaar in het al dan niet hebben van werk of verblijfspapieren, huishoudentypen en culturele achtergrond. Deze verschillen manifesteren zich ruimtelijk in de samenstelling van buurten. Volgens woningmarkttheorieën zoals de oude *filtering theorie* van de Chicago School (Park et al. 1925), ontwikkelen buurten zich doordat mensen de drang hebben om hun positie, waaronder hun woon-situatie, te verbeteren. Zodra hun inkomen het toestaat, verhuizen ze naar een beter passende woning, soms vooral een beter passende woonomgeving. Doordat de best gesitueerde bewoners vertrekken en plaatsmaken voor mensen met een minder goede positie, zouden buurten de neiging hebben in status achteruit te gaan. Zodra nieuwe woningen en buurten bijgebouwd worden, schuiven mensen door. Dit kan echter ook in gang worden gezet door vergrijzing en sterfte onder de oorspronkelijke bewoners. Tal van amendementen hebben deze theorie genuanceerd, onder meer omdat sommige woningen en milieus hun status goed weten te behouden en andere juist snel achteruit gaan. Tevens kunnen oude woningen en gebieden een herwaardering beleven, zoals de afgelopen jaren in Nederlandse steden te zien was, te beginnen bij de negentiende-eeuwse wijken rondom de binnenstad. Dit proces van *gentrification* wordt gekenmerkt door een spontane opwaardering die gepaard gaat met particuliere investeringen in de wijk. In het proces van ruimtelijke sortering van bevolkingsgroepen trad in de loop der jaren schaalvergroting op. Binnensteden uit de glorie tijd van de Nederlandse verstedelijking (tussen de middeleeuwen en de negentiende eeuw) lieten een fijnmazige geleding zien van

hoofdstraten langs handelsassen, rivieren en marktplaatsen voor de beter gesitueerden en zij- en achterstraten voor de minder goed gesitueerden. Overlast gevende industrieën zoals leerlooierijen concentreerden zich in achterbuurten. In de industriële en post-industriële tijd is het patroon van goede en slechtere woonplekken door de stadsuitbreidingen veel grootschaliger geworden. Daardoor is het mogelijk geworden andere bevolkingsgroepen te ontlopen of gewoon niet te zien. Het principe van toplocaties, achterbuurten en alles daartussen is gebleven, maar de diversiteit strekt zich inmiddels uit over stadsgewesten. Deze schaalvergroting is een gevolg van de omvang van de stad; in de woorden van Chesire: *'The larger a city is, the more specialised and the larger its specialised neighbourhoods become'* (2006: 1240).

Toch is het moeilijk voorstelbaar dat de schaal van segregatie in Nederlandse steden die van de Franse *banlieus* zal benaderen. Nederland heeft een sterke traditie in het tegengaan van inkomenssegregatie door een gemengd woningaanbod, de aanwezigheid van een grote en daardoor minder gestigmatiseerde sociale huursector en de gewoonte om in nieuwbouwwijken een ferm aandeel goedkopere huurwoningen te bouwen. De schaal van segregatie betreft meestal buurten, soms wijken en in enkele gevallen clusters van wijken binnen meer gevarieerde stadsdelen en voorsteden. Door herstructurering laten veel vroegnaoorlogse wijken, die relatief eenvormig en goedkoop waren, eveneens een meer gemengd woningaanbod zien.

Een punt van zorg zijn momenteel de groeikernen. Zowel Tordoir et al. (2015) als het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) (Van Dam et al. 2015) waarschuwen voor de toenemende trek van werkplekken en bewoners van suburbane en landelijke gemeenten naar de steden, waardoor suburbane gebieden aan populariteit verliezen en vergrijzen. Hier tekenen zich echter wel verschillen af tussen aantrekkelijke, exclusieve randgemeenten als Bilthoven, Voorschoten en Amstelveen en meer laagdrempelige groeikernen die in toenemende mate stadsbewoners huisvesten die in de centrale steden niet makkelijk aan een woning komen. Hoewel ook hier velen met genoeg wonen (Reijndorp et al. 2012), zouden deze laatste gebieden als verliezers kunnen worden aangemerkt. Sommige gebieden binnen groeikernen (met name die met sociale huurwoningen) vertonen toenemend kwetsbaarheden (Van Dam et al. 2015).

3.2 Etnische segregatie

Een ander – sterk aan ongelijkheid gerelateerd – aspect van globalisering is de migratiestroom die de stedelijke bevolking tot een diverse populatie maakt. Deze stroom deint mee op de golven van de conjunctuur in Nederland en op die van armoede, oorlog of vervolging in herkomstgebieden. De aantallen migranten zijn bescheiden ten opzichte van de jaren waarin hugenoten, Joden en Duitse dienstmeiden het land binnenkwamen, maar talrijk genoeg om een belangrijk en goed zichtbaar volksdeel van de steden uit te maken (Lucassen en Penninx 1994).

Ook de sortering van etnische groepen volgt een dynamisch principe, zoals mooi is beschreven door de auteurs van de Chicago School in hun analyse van de massamigratie

naar Chicago in de jaren 1920. Migranten uit diverse Europese landen vestigden zich in de goedkope, verloederende 'overgangszone' rond de city. De eerste migranten functioneerden als bruggenhoofden die achterblijvers informeerden en hielpen om ook deze stap te maken. Dat principe is omschreven als invasie en successie, en het resulteerde in kettingmigratie en snelle verandering van de buurtsamenstelling; geleidelijk namen de migranten de buurt over. Het principe herhaalde zich later bij andere migrantengroepen, zoals de Chinezen die in New York 'Little Italy' geleidelijk overnamen, en Cubanen en Puerto Ricanen die in Brooklyn de enclave van chassidische Joden in Williamsburgh binnentrokken. De oorspronkelijke groep assimileert geleidelijk of valt op zijn minst uiteen in clusters met elk een eigen sociaaleconomische status en een eigen woongebied. Vijgen (1983) laat dit proces zien voor Joodse Amsterdammers in de periode 1600-1933. Zij woonden naar huidige maatstaven ongekend gesegregeerd in de Jodenbuurt, wat overigens ook in veel andere steden het geval was. Na sanering van de oude Jodenbuurt (1916-1928), mede om 'het getto te doen verdwijnen en de Joden te doen opgaan in de rest van de bevolking' (Keppler, directeur van de Gemeentelijke woningdienst Amsterdam in 1929, zie Vijgen 1983: 103), splitste de chassidische gemeenschap in een meer welgestelde bevolkingsgroep in Amsterdam-Zuid en de arbeiders in Amsterdam-Oost.

Onderzoek naar vestigingspatronen en -motieven van economische migranten in Nederland van Turkse en Marokkaanse origine, laat zien dat het principe niet erg veranderd is. Deze migranten vestigden zich in particuliere huurwoningen in stedelijke buurten. Nederlandse bewoners verhuisden in toenemende mate naar de vroegnaoorlogse woonwijken en vandaar naar de buitenwijken en suburbs met koopwoningen. De migranten hadden echter grote moeite om door te stromen en bijvoorbeeld toegang te krijgen tot sociale huurwoningen (wat overigens in veel landen helemaal geen optie is, daar is veel minder sociale huur). Woningcorporaties anticipeerden op vooroordelen en aversie bij autochtone bewoners.

Dat migrantengroepen later toch klant werden van de woningcorporaties, had veel te maken met de stadsvernieuwing. Daarbij werden particuliere huurwoningen opgekocht door de gemeente, verbouwd en vervolgens in beheer gegeven aan woningcorporaties. Eenmaal klant geworden, ontstond de mogelijkheid 'door te stromen' naar corporatiewoningen in andere wijken, in het bijzonder de vroegnaoorlogse. Dit gebeurde op grote schaal, mede vanwege de snelle groei van de groep als gevolg van gezinshereniging en gezinsvorming onder leden van de volgende generatie (Kullberg en Kulu-Glasgow 2009). De autochtone bevolking trok naar gebieden buiten de stad. Hoewel de Turkse en Marokkaanse migrantengroepen, anders dan Surinamers, nog steeds sterk geconcentreerd in de huursector wonen, is toch ook bij hen de suburbanisatie op gang gekomen: vooral naar huurbuurten in de buitenwijken, maar tevens naar koopbuurten.

Waar aanvankelijk de rol van zogenoemde *gatekeepers* bepalend was voor de vestigingsopties van migranten (voor vluchtelingen geldt dat nog), kunnen gevestigde groepen migranten, en vooral hun nakomelingen, tegenwoordig beter hun eigen voorkeur volgen. Het gegeven dat de meeste culturele bevolkingsgroepen graag een aantal mensen uit de eigen groep om zich heen zien, leidt echter steeds weer tot sortering. Zo heeft Clark (1991,

1992) laten zien dat niet alleen blanken in de vs graag tussen mensen uit de eigen groep wonen (wat tot dan toe werd gedacht), maar dat dit ook geldt voor Afro-Amerikanen, Aziaten en Mexicanen. Dit creëert een dynamiek die tot vergaande segregatie leidt, vaak zonder dat de betrokkenen het willen. In Nederland speelt witte vlucht en het geringe enthousiasme van minderheden om in een overwegend witte buurt te gaan wonen, eveneens een rol (Kullberg et al. 2009). Om afwijzende reacties te voorkomen zoeken migranten die hun positie willen verbeteren een plek tussen enkele andere met dezelfde herkomst, wat weer witte vlucht genereert en zo herhaalt het patroon zich (Kullberg en Kulu-Glasgow 2009). Na de negentiende-eeuwse en vroegnaoorlogse wijken zijn nu de oudere centra binnen de groeikernen aan de beurt. Segregatie tussen etnische groepen is lastiger te bestrijden dan die tussen arm en rijk, omdat ze sterker bepaald wordt door individuele voorkeuren, ook als de uitkomst niet strookt met wat de voorkeur heeft.

3.3 'Veeldeling'

Waar tot zover segregatie aan de orde kwam langs de makkelijk meetbare lijnen van sociaaleconomische status en etniciteit, is het proces waarmee stedelingen zich verdelen over buurten veel fijnmaziger en gecompliceerder. Zo geven de gehanteerde categorieën niet meer dan een summier beschrijving van individuele stedelingen. Onder migranten bijvoorbeeld, nam de laatste decennia de diversiteit dusdanig toe dat men soms spreekt van superdiversiteit (Vertovec 2007). Hedendaagse migranten komen uit veel meer herkomstlanden, en de uitdijende middenklasse onder migranten draagt bij aan diversiteit in zowel huishoudensvorm als leefstijl. Oude categorieën als 'migrant', 'Marokkaan' of 'werkloze' raken hierdoor sleets. De 'migrant' kan een duurbetaalde expat zijn, een niet-gedocumenteerde en alles daartussen, en dat uit tal van landen. De 'Marokkaan' kan een jonge schoolverlater zijn, een vrome oudere moslim of een politicus. De 'werkloze' kan langdurig werkloos zijn of kortstondig 'between jobs'.

Ook de keuze voor een bepaalde woonplek wordt niet simpelweg bepaald door woningprijs en etnische buurtcompositie. Deze heeft veel en vermoedelijk toenemend te maken met smaak en identiteit. In de woorden van Butler: *'Where you live is becoming an increasingly important source of identity construction for individuals'* (Butler 2007: 163). Zo heeft de 'culturele elite' een voorkeur voor stedelijke woonmilieus, terwijl de 'economische elite' de groenere randgemeenten verkiest (De Wijs-Mulkens 1999).

Het gevolg is dat woonmilieus met een specifiek karakter ontstaan. Dit ondervonden onder meer Butler en Robson (2003) bij bestudering van de opwaardering van oudere, centraal gelegen woonmilieus (gentrification) in Londen: binnen de grootstedelijke agglomeratie troffen zij middenklassenmilieus aan van verschillende snit. Interessant is dat in Londen ook gentrification werd vastgesteld in buitenwijken en voorsteden. Dat past bij het proces van invasie en successie. De culturele voorhoede die gentrification op gang brengt, heeft in het dure centrum niks meer te zoeken en ook de wijken daaromheen worden duurder en burgerlijker. Op grotere schaal karteerde Webber (2007) leefstijlmilieus binnen het Verenigd Koninkrijk en trof daaronder enkele (metropolitane) typen met een sterke

vertegenwoordiging van verschillende migrantengroepen. Zij maken deel uit van de identiteit van die buurten en behoren zelf ook tot de *gentrifiers*.

In plaats van een tweedeling zien we dus een 'veeldeling' van woonbuurten met vaak, vooral in de minder dure buurten, diverse bewonersgroepen naar opleiding, inkomen, culturele herkomst enzovoort. De samenstelling van buurt- en wijkpopulaties is dynamisch, waarbij als kanttekening moet worden geplaatst dat vaak aanpassingsproblemen optreden als de buurt snel van karakter verandert. De betekenis die een buurt heeft voor de bewoners is niet primair bepaald door de sociaaleconomische status of de etnische compositie. Stadsplattegronden waarop twitterberichten zijn weergegeven, tonen dat bewoners andere dingen met elkaar delen: zij hebben het over zaken als sport, politiek en vooral muziek (Troy 2014).

3.4 Slechte buurten een probleem?

Wanneer buurten met concentraties van achterstand, snelle bewonerswisselingen en een grote etnische diversiteit zorgen baren, heeft dat te maken met leefbaarheidsproblemen als overlast en onveiligheid, maar ook met de individuele mogelijkheden van de bewoners. De noodzaak om individuele stijgingskansen van inwoners via beleid in wijken te bevorderen, is voor onderzoekers echter niet evident (zie bv. Van Ham et al. 2012). Zogenaemde statistische buurteffecten op de economische mogelijkheden van (volwassen) individuen blijken lastig te vinden en de consensus is dat het persoonlijk, sociaal en economisch kapitaal veel belangrijker is.

Nederlands onderzoek op dit terrein heeft tot nu toe te weinig aandacht gehad voor mogelijke langetermijneffecten van probleembuurten op kinderen en jeugdigen. Zij zijn nog zeer beïnvloedbaar en veel sterker aangewezen op de buurt dan volwassenen (Ponds et al. 2015). In de VS onderzochten zowel Chetty et al. (2014) als Putnam (2015) in hoeverre de Amerikaanse droom in hun land wordt waargemaakt: hoeveel mensen schoppen het verder dan hun ouders? Er blijken enorme verschillen te zijn tussen woongebieden. Extreem lage sociale stijging van kinderen ten opzichte van hun ouders doet zich voor in wijken met veel armoede, etnische segregatie en eenoudergezinnen. Die socialisatie-effecten werken ook door als het kind met de ouders naar een andere wijk of staat verhuist. In de zoektocht naar verantwoordelijke mechanismen voor de kans op armoede kwamen disfunctioneren van het gezin en de opvoeding, gebrekkig onderwijs, ongunstige netwerken in de buurt en het ontbreken van netwerken daarbuiten sterk naar voren. Zowel achterstand als etnische concentratie en doorstroming van bewoners gaan ten koste van de sociale controle die kinderen ondervinden in de buurt wanneer zij bijvoorbeeld spijbelen of graffiti spuiten (Sampson 1999). Hoe de lokale samenleving over meer of minder probleemoplossend vermogen kan beschikken, wordt verder uitgewerkt in de volgende paragraaf.

4 De lokale samenleving

4.1 De buurt belangrijk?

Aan de orde is nu de lokale samenleving. Al in de jaren vijftig zette Van Doorn zich af tegen romantische en ideologische opvattingen hierover en maande ‘de *feitelijke ontwikkeling* in het oog te houden, die nu eenmaal *geen grotere beslotenheid, maar steeds grotere openheid gebiedt*, die grotere mobiliteit en mobiliteitsbereidheid vraagt, zowel horizontaal als verticaal, sociaal en geografisch, die tot voortgaande differentiatie leidt – en met dit alles de wijk als sociale eenheid op de achtergrond brengt’ (Van Doorn 1955: 245). De meeste Nederlanders hebben dan ook niet veel op met degenen met wie zij min of meer toevallig de straat of het portiek delen (Vermeij 2008), en de meeste sociale activiteiten van stedelingen spelen zich af buiten de buurt (Driessen en Volker 2000; Van Kempen 1999).

Toch is wat zich tussen buurtgenoten afspeelt van grote invloed op hun kwaliteit van leven. Als straatgenoten elkaar van gezicht kennen – bij ‘publieke familiariteit’ – voelen mensen zich gekender en durven zij elkaar eerder aan te spreken (Blokland 2009). Een goede omgang tussen buurtgenoten draagt bij aan de ‘collectieve zelfredzaamheid’ waarmee bewoners de veiligheid in de buurt verbeteren en, zoals gezegd, bijdragen aan de ontwikkeling van kinderen (Sampson et al. 1997, 1999). Bovendien maken mensen uit de buurt een aanzienlijk deel uit van onze dagelijkse interactie (Wellman 1996). Terloopse ontmoetingen op straat en in winkels kunnen van grote betekenis zijn, zo blijkt uit een studie naar het dagelijks leven van oudere stedelingen (Lager et al. 2013).

De informele manieren waarop bewoners onderling vriendelijkheid uitwisselen en gedragsnormen vormen en naleven, dragen bij aan de leefbaarheid van stedelijke buurten. Maar voor een effectieve participatiesamenleving is meer nodig, zoals vrijwilligerswerk voor verenigingen, voorzieningen of instellingen. Nog verder gaat de rol van bewoners als ze zelf initiatieven ontplooiën om de kwaliteit van leven in de buurt te verbeteren. Als zij in overleg treden met elkaar en met instanties die zij nodig hebben om hun ideeën te realiseren, kunnen we spreken van ‘sociale innovatie’.

4.2 Verbinding en vrijblijvendheid

De sociale verhoudingen tussen buurtgenoten worden doorgaans als een factor van betekenis gezien bij de totstandkoming van gezamenlijke lokale inzet. Via sociale netwerken verspreiden ideeën en worden mensen gevraagd om zich in te zetten. Wanneer een actieve lokale samenleving het streven is, zoals in de participatiemaatschappij, dan is het relevant na te gaan hoe globalisering en groei zich verhouden tot de lokale relaties en de binding van stedelingen.

In het huidige discours rond de ‘agglomeratievoordelen’ van steden overheerst optimisme omtrent de relatie tussen verstedelijking en globalisering enerzijds en het sociale weefsel van de stad anderzijds. De essentie van het proces dat het aantal patenten, salarissen en de

economische output doet stijgen naarmate steden groeien, is immers dat sociale verbindingen toenemen (Bettencourt et al. 2007). Dit optimisme is opmerkelijk, want het contrasteert met het klassieke beeld van de gevolgen van verstedelijking, namelijk dat deze ten koste zou gaan van de gemeenschap (Tonnies 1887; Wirth 1938), een visie die ook vandaag de dag nog wordt verkondigd (Oliver 2000). De manier waarop stedelingen zich tot elkaar verhouden zou individualistischer zijn dan in kleinschaliger verbanden. Daarom zou verstedelijking ten koste gaan van de onderlinge betrokkenheid van mensen en hun betrokkenheid bij de omgeving.

Een studie naar mobiele telefooncontacten toont een ‘acceleratie’ van het sociale leven: met het aantal inwoners van steden neemt het aantal mobiele telefooncontacten toe (ook per inwoner) en dus de totale verbondenheid (Schlöpfer et al. 2014). Het resultaat sluit aan bij ander onderzoek dat uitwijst dat stedelingen in sociaal opzicht actiever zijn (o.a. Sampson 1988). Op de conclusie is af te dingen dat mobiele telefooncontacten moeilijk representatief zijn te noemen voor alle sociale contacten. Het kan zijn dat stedelingen nu eenmaal een voorkeur hebben voor dit communicatiemiddel. In vergelijking met face-to-face-contacten zijn mobiele telefoontjes bovendien ‘afstandelijker’ en mogelijk oppervlakkiger.

Studies naar sociale netwerken op basis van enquêteonderzoek tonen dat stedelingen niet zozeer meer of minder relaties hebben, maar dat hun netwerken wel iets anders zijn samengesteld: terwijl bewoners van kleinere woonplaatsen meer contact hebben met familie, nemen vrienden een grotere rol in binnen de netwerken van stedelingen (Fischer 1982; Marsden 1987; Mollenhorst et al. 2005; White en Guest 2003). Ook zijn de netwerken van stedelingen iets minder ‘dicht’: de vrienden en bekenden zijn minder met elkaar verweven dan die van dorpsbewoners (Beggs et al. 1996; Fischer 1982; Marsden 1987; Mollenhorst et al. 2005; Vermeij en Mollenhorst 2008; White en Guest 2003).

Buren en buurtgenoten lijken in de sociale netwerken van stedelingen een wat minder grote rol te spelen dan in die van bewoners van kleinere woonplaatsen (Fischer 1982; Vermeij en Mollenhorst 2008) en ook gevoelsmatig is de buurtgemeenschap voor stedelingen van minder belang (Lewicka 2011; Sampson 1988). Hier staat tegenover dat de grote mensenmassa in steden, inwoners in staat stelt subculturen te vormen met gelijkgestemden die heel goed ook in andere delen van de stad kunnen wonen (Fischer 1982). In reactie op de negatieve associaties met stedelijkheid in het klassieke beeld zijn de voordelen van het stedelijke sociale weefsel vaak benadrukt. Nog meer dan bewoners van kleine woonplaatsen hebben stedelingen zich bevrijd van de soms dwingende banden met degenen van wie zij ‘toevallig’ familie zijn, met wie ze op school zaten of bij wie ze in de buurt wonen. In de open en wijdvertakte netwerken verspreidt informatie zich bovendien sneller, ontstaan meer nieuwe ideeën en vinden mensen sneller werk dan in hechtere of gesloten netwerken (Burt 2004; Granovetter 1973). Dit zijn voordelen die aansluiten bij het kosmopolitische ideaal.

Vanuit het lokale ideaal van de participatiesamenleving, lijkt verstedelijking toch een nadeel. Het is niet duidelijk of het te maken heeft met de beperkte lokale binding of met de lossere netwerken waarbinnen sociale controle en eigenaarschap moeizaam ontstaan,

maar dat de voorwaarden voor actieve inzet relatief ongunstig zijn in grote steden wordt gesuggereerd door het feit dat stedelingen minder actief zijn dan bewoners van kleine woonplaatsen (Aizlewood en Pendakur 2005; Oliver 2000; Steenbekkers en Vermeij 2013). Een ander punt van aandacht is dat de wijdverspreide, zelfgekozen netwerken in steden per definitie selectiever zijn, waardoor ook solidariteit tussen kansrijke en kwetsbare bewoners niet vanzelfsprekend is.

4.3 Ruimtelijke spreiding van inzet

Tussen stedelijke buurten bestaan grote verschillen, vooral tussen de betere en de mindere buurten. De verschillen in het aanwezige sociaal kapitaal vertalen zich in het gegeven dat bewoners van buurten met een lage status zich veel minder vaak actief inzetten dan bewoners van buurten met een hoge status (Alesina en La Ferrara 1999; Letki 2008; Marschall 2004; Uslaner en Brown 2005). Dit ondanks het feit dat bewoners van de mindere buurten meer leefbaarheidsproblemen ervaren, wat een belangrijk motief is voor gezamenlijke inzet (Leidelmeijer en Schulenberg 2012; Marschall 2004). Er zijn ook aanwijzingen dat de inzet van bewoners minder effectief is in zwakkere buurten (Leidelmeijer en Schulenberg 2013). Zo besteden buurtraden daar meer energie aan de eigen organisatie en het creëren van draagvlak in de gemeenschap, waardoor minder tijd overblijft voor de inhoudelijke zaken (Jun en Musso 2013).

Ook diversiteit in buurten kan ten koste gaan van de lokale samenleving; uiteenlopende verwachtingen van het buurtleven en communicatieproblemen kunnen gezamenlijkheid in de weg staan. Een bewoner van de wijk Schadewijk in Oss verwoordt de barrières die culturele diversiteit met zich meebrengt als volgt: 'Als de burens weg zouden gaan, dan zou ik blij zijn dat er toch Nederlanders voor terug komen. Je kunt er mee praten. En als je met elkaar kan praten, kan je elkaar ook aanspreken op dingen. Nu begrijp je elkaar minder, je staat meteen op elkaars tenen' (Bosch en Doff 2010: 13).

Volgend op een invloedrijke studie van Putnam (2007) is de afgelopen jaren met name de vermeende negatieve invloed van etnische diversiteit op het lokale gemeenschapsleven onderwerp van studie geweest. Een overkoepelend resultaat van deze studies is dat bewoners van heterogene buurten meer interetnische contacten hebben en zich positiever verhouden tot andere etnische groepen dan bewoners van meer homogene buurten (Gijsberts et al. 2010; Letki 2008; Van der Meer en Tolsma 2014; Savekoul et al. 2015; Vervoort 2011). Hoewel het waarschijnlijk is dat dit verband mede veroorzaakt wordt door de selectieve migratie van stedelingen, spelen gemengde buurten dus een positieve rol in de integratie van bevolkingsgroepen.

Etnisch diverse buurten blijven echter achter in het onderlinge vertrouwen en de contacten tussen burens (Letki 2008; Van der Meer en Tolsma 2014), vooral als de etnische scheidslijnen samenvallen met andere scheidslijnen, zoals religie (Finseraas en Jakobsson 2012). De nadelige gevolgen hiervan zijn ook geconstateerd door Engbersen en Snel (1996), toen zij twee mindere Nederlandse buurten met elkaar vergeleken. In de sociaal en cultureel diverse buurt in Rotterdam, met gefragmenteerde sociale netwerken en geringe sociale

controle, troffen zij leefstijlen en subculturen waar het niet hebben van werk geaccepteerd was (en wellicht ook op de jeugd werd overgedragen). In de meer homogene buurt in Enschede werd werkloosheid wel geïmplementeerd. De diversiteit is voor deze uitkomst belangrijker dan het armoedeniveau in de buurt.

Gemengde buurten lijken dus ten koste van de informele lokale samenleving te gaan, maar de relatie tussen diversiteit en de actieve inzet voor medebewoners of collectieve zaken is minder duidelijk. Verschillende studies laten geen relatie zien tussen etnische diversiteit en vrijwilligerswerk (Letki 2008; Van der Meer en Tolsma 2014; Savekoul et al. 2015). Nu kan worden ingebracht dat vrijwilligerswerk vaak niet in de buurtgemeenschap plaatsvindt, maar in de *communities of interest* die zich formeren rond verenigingen en instellingen als scholen. Voor buurtorganisaties doen bewoners echter evenmin minder vrijwilligerswerk naarmate hun buurt etnisch diverser is (Van der Meer en Tolsma 2014).

Beduidend minder studies richten zich op de gevolgen van *sociaaleconomische* diversiteit, oftewel ongelijkheid binnen buurten. Net als bij etnische diversiteit heeft sociaaleconomische diversiteit gevolgen voor de contacten tussen groepen (Volker et al. 2014): rijkere mensen hebben meer armere mensen in hun netwerk wanneer deze meer aanwezig zijn in hun leefomgeving. Voor de inzetbereidheid lijkt ongelijkheid een belemmering: bewoners van buurten waar arm en rijk samenwonen zetten zich minder vaak vrijwillig in dan bewoners van homogene buurten (Alesina en La Ferrara 1999; Costa en Kahn 2003; Volker et al. 2007). Een studie waarin landen worden vergeleken, suggereert dat vooral lagere inkomensgroepen zich minder inzetten in een context van meer ongelijkheid (Lancee en Van de Werfhorst 2011). Hoewel een dergelijk onderzoek zich niet eenduidig laat vertalen naar de buurt, roept dit de vraag op hoe groepen zich in de lokale civil society tot elkaar verhouden. Hierop gaan we in paragraaf 5 in.

Voor nu kunnen we concluderen dat de statistische verbanden in de literatuur tonen dat bewoners van betere buurten meer doen dan bewoners van mindere buurten en dat de 'zachte' aspecten van de lokale samenleving – zoals sociale cohesie en vertrouwen – lijden onder lokale diversiteit. De 'hardere' kanten van de lokale samenleving, zoals vrijwillige inzet, lijken niet belemmerd te worden door etnische diversiteit, maar wel door sociaaleconomische ongelijkheid.

Voor de intensievere bewonersinitiatieven geldt nog een ander verhaal: deze lijken minder gevoelig voor de samenstelling van de buurt en de omgang tussen bewoners. Dit blijkt onder meer uit een door Uitermark aangehaalde studie in Rotterdam (2014): hoewel de bewoners in armere wijken minder sociale cohesie ervaren en minder vaak vrijwilligerswerk doen, blijft het aantal initiatieven hier zeker niet achter. Hij schrijft dit toe aan de organisatorische infrastructuur van verenigingen, overlegorganen en dergelijke, die in de loop der jaren in deze wijken is opgebouwd. Ook in Amerikaans onderzoek (Sampson et al. 2005) blijkt het sociale weefsel van bewoners een slechte voorspeller voor het voorkomen van bewonersinitiatieven; deze ontstaan vooral waar veel maatschappelijke organisaties zijn (Sampson et al. 2005). Dat initiatieven redelijk gelijk verdeeld zijn over buurten is dus waarschijnlijk te danken aan een overheid die een ongunstige bevolkingssamenstelling en de leefbaarheidsproblemen die hiermee samenhangen, compenseert via maatschappelijke

organisaties. Ook is bekend dat veel bewonersinitiatieven in achterstandswijken meer leunen op de organisatie van enkele onvermoeibare idealisten dan op de diffuse welwillendheid in de informele 'lokale samenleving' (Van Stokkom en Toenders 2010).

5 Stad van sterken

Globalisering, groei en het kosmopolitische ideaal drukken hun stempel op de stad. Dit zou ten koste kunnen gaan van de lokale verbondenheid. Zo ziet Friedmann een tegenstelling tussen planners die in hun streven naar internationaal aanzien kiezen voor grootsheid en bewoners die juist gebaat zijn bij de menselijke maat (2010). Kleinschaligheid in buurten en sociale verbanden zorgen er volgens hem voor dat mensen zich verbonden voelen met hun woonplek en zich thuis voelen in de stad. Maar de buurt betekent niet voor iedereen hetzelfde; verschillende bewonersgroepen zouden de veranderingen in hun leefomgeving dan ook verschillend kunnen beleven.

5.1 Buurten en bewoners

Hoewel vaak gesproken wordt over een (groeierende) tweedeling is het juist de grote verscheidenheid aan mensen die kenmerkend is voor steden. Binnen die variatie bestaan wel grote en duidelijke ongelijkheden, ook in hoe stedelingen zich verhouden tot de globalisering, de groeiende stad en de buurt. In het algemeen zijn kansarme bewoners meer aangewezen op hun woonbuurt. Bewoners met een lager inkomen zijn bijvoorbeeld minder mobiel en daardoor vaker in de buurt aanwezig (Gustafson 2009; Vermeij 2015). In de buurt ontmoeten lageropgeleiden ook een groot deel van hun sociale netwerk, terwijl voor hogeropgeleiden het werk een belangrijkere bron van contacten is (Volker et al. 2014). De buurten waar kansarme stedelingen wonen hebben minder te bieden dan de betere buurten en ontwikkelingen die ten koste gaan van de buurtgemeenschap en leefbaarheid zijn voor hen dus het meest nadelig.

Een voorbeeld van een groep wiens relatie met de woonplek kwetsbaar is, zijn ouderen. Wanneer maatschappelijke rollen zijn uitgespeeld en de actieradius afneemt, neemt de buurt in het dagelijks leven een belangrijkere plaats in. Maar zoals gezegd zijn sociale netwerken – mede onder invloed van verstedelijking en globalisering – in hoge mate zelfgekozen en vormt de buurt vaak geen inclusieve lokale samenleving. Volgens Phillipson (2007) treedt een scheiding op tussen ouderen die de mogelijkheden hebben om zelf te kiezen waar en met wie zij ouder worden en ouderen die deze keuze niet hebben. Voor deze laatste groep gaan de geleidelijke, maar ingrijpende veranderingen in de buurt gepaard met vervreemding en isolement. Veel ouderen in de buurten met een slechte leefbaarheid trekken zich dan ook terug uit het buurtleven, ondanks een sterke buurtbinding (Leidelmeijer en Schulenberg 2012).

De kwetsbaarheid van kansarme stedelingen heeft ook te maken met het feit dat de leefomgeving zich minder vormt naar hun behoeften en wensen. Commerciële voorzieningen bijvoorbeeld, vormen zich meer naar kapitaalkrachtige bewoners dan naar bewoners die minder te besteden hebben. Welvarende buurten hebben hierdoor een uitgebreider en gezonder voorzieningenaanbod (Meltzer en Schuetz 2010) en de gentrification van mindere buurten gaat doorgaans gepaard met een aanpassing van het voorzieningenaanbod aan de

smaak van de nieuw ingestroomde middenklasse. Ook de actieve lokale betrokkenheid van bewoners kan bijdragen aan ongelijke verhoudingen in buurten. Hogeropgeleiden zetten zich vaker in voor de buurt dan lageropgeleiden (Denters et al. 2013; Posthumus et al. 2013) en spelen daarbij vaak een bestuurlijke, organiserende rol (Vermeij et al. 2012), waardoor zij meer invloed kunnen uitoefenen.

Het is dus relevant te kijken naar de waarden die de blik bepalen waarmee een bewonersgroep naar de buurt kijkt. Een verschil is dat hogeropgeleiden meer kosmopolitische opvattingen hebben dan lageropgeleiden, wat wil zeggen dat zij positiever staan ten opzichte van verschijningsvormen van globalisering, zoals Europa, migratie en de multiculturele samenleving (Bovens et al. 2014). Dit wil niet zeggen dat hogeropgeleiden zich in hun dagelijks leven ook opener verhouden tot andere culturen (Müller 2011; Savage et al. 2005). Voor migranten bijvoorbeeld, zijn internationale bindingen en culturele verschillen bijna vanzelfsprekend, ook als zij laagopgeleid zijn.

De kosmopolitische opvattingen van hogeropgeleiden betekenen waarschijnlijk wel dat zij zich meer thuis voelen bij de groei en globalisering van de stad. Ook vertalen de verschillen in waardenpatroon zich in de doelen waarvoor bevolkingsgroepen zich inzetten. Het kosmopolitische of 'universalistische' waardenpatroon van hogeropgeleiden zien we terug in hun grote inzet voor natuur, historie en cultuur (Vermeij 2015). Wanneer universalistische waarden als duurzaamheid en de multiculturele samenleving vorm krijgen in de lokale omgeving – bijvoorbeeld met ecologische buurttuinen, kunstprojecten of multiculturele festivals – ontstaat een zogenoemde *glocal society*, een vermenging van lokaal stadsleven en kosmopolitisme. Een voorbeeld hiervan is de huidige hipstercultuur waarin horeca, winkeltjes en evenementen als het festival Rollende Keukens een herkenbaar stempel drukken op sommige stedelijke buurten.

De lagere klassen onderscheiden zich door meer particularistische en traditionalistische waarden (Bovens et al. 2014; Vrooman et al. 2014). Bij hen neemt het zorgen voor anderen een belangrijke plaats in (Vermeij 2015). Zorgcoöperaties zijn een voorbeeld van initiatieven die aansluiten bij dit waardenpatroon. Een ander voorbeeld is het BewonersBedrijf in de wijk Heechterp-Schieringen, een achterstandswijk in Leeuwarden waar veel bewoners al van jongs af aan wonen. Op initiatief van een groep bewoners probeert het BewonersBedrijf diensten van de overheid over te nemen en werkloze bewoners hiermee werkervaring te bieden en de leefbaarheid te verbeteren.

5.2 'Klassenstrijd' in de *glocal society*?

Een relevante vraag is nu hoe de wensen en acties van uiteenlopende bevolkingsgroepen samenkomen in wat er in de buurt tot stand komt. Hierbij speelt mee dat de binding die bewoners met hun buurt hebben in grote mate fluïde is geworden. Het is niet de buurt en haar historie die opeenvolgende generaties van bewoners aan elkaar doorgeven en die een eenduidig bindingskader biedt, maar '*elective belonging*'. Bij dat laatste is de keuze voor een woonplek en de binding die bewoners daarmee aangaan in sterke mate een eigen keuze, men richt zich op degenen die voor hen belangrijk zijn (Savage et al. 2005). Een echte

inclusieve buurtgemeenschap bestaat bijna niet meer. In plaats daarvan zijn er verschillende netwerken en *imagined communities* naast elkaar, die zich tot de straat of de buurt kunnen beperken, maar die zich ook kunnen uitstrekken over de stad. Een deel van de initiatieven in buurten ontstaat binnen deze deelgemeenschappen.

Hoewel de buurtgemeenschap dus meervoudig en ongrijpbaar is, is de buurt in fysiek en bestuurlijk opzicht redelijk eenduidig. Daardoor zijn de diverse bewonersgroepen in hun inspanningen voor een leefbare buurt toch op elkaar aangewezen. Met thema's als onveiligheid en de herbestemming van een plein, hebben ze allemaal te maken en ook middelen ten dienste van de buurt – zoals subsidies, de wijkraad en het buurthuis – moeten bewoners delen. In de manier waarop groepen zich tot elkaar verhouden zijn uiteenlopende patronen waar te nemen. De betrokkenheid van veel middenklassenbewoners van gemengde buurten bij de lokale samenleving is niet meer dan oppervlakkig; deze bewoners richten zich meer op hun netwerken buiten de buurt (Lees 2008; Pinkster 2014). Toch kennen veel gemengde buurten bewoners die vanuit idealistische motieven veel werk verzetten voor de buurt (Van Stokkom en Toenders 2010). Deze bewoners zijn niet noodzakelijkerwijs bijzonder welgesteld, maar beschikken wel over de benodigde vaardigheden en sociale netwerken om zaken van de grond te krijgen. Veldboer et al. (2008) constateren dat met name twee middenklassengroepen zich betrokken tonen: bewoners met een baan in het onderwijs en creatieve bewoners.

Een lastig probleem bij de samenwerking tussen meer en minder kansrijke bewoners is dat de onderlinge verhouding per definitie ongelijk is. Mondige groepen doen niet alleen vaker mee in besluitvormingsprocessen, ze hebben daarbij betere connecties en leggen in het onderling overleg er ook meer gewicht in de schaal (Chaskin et al. 2012; Weare et al. 2009). Dit kan tot gevolg hebben dat de zienswijzen en eigenheid van de kansarme groepen te weinig tot uitdrukking komen. Enquêteonderzoek laat weliswaar zien dat de meningen over leefbaarheidsthema's van actieve en niet-actieve bewoners niet scherp van elkaar verschillen (Denters et al. 2013; Vermeij 2015), maar vaak is de tegenstelling impliciet en gevoelsmatig. Zo kunnen bewoners het eens zijn dat de buurt zou opknappen met meer sociale cohesie, maar bestaan bij dit doel uiteenlopende smaken, waardoor de projecten van idealistische initiatiefnemers medebewoners toch niet aanspreken. Dat goede bedoelingen van actieve bewoners niet altijd herkend worden door hun medebewoners ondervond bijvoorbeeld Bettina Althaller, de initiatiefnemer van Buurtsoep. Met gratis groente van de markt kookt ze soep, die haar buurtgenoten van Disteldorp in Amsterdam-Noord kunnen komen eten in een leegstaand badhuis. Veel buurtgenoten waarderen het initiatief niet; in hun ogen zijn de soepmaaltijden een luidruchtig feestje van Bettina en haar vrienden (De Rijk et al. 2014). In de woorden van Van der Veen en Duyvendak (2014) wordt de doe-het-zelf-beweging gedomineerd door de 'bakfietsburger' die initiatieven ontplooit die kansarme groepen maar weinig bieden. De beleidswereld rond bewonersinitiatieven hanteert volgens hen een eenzijdige, paternalistische kijk op wat goed is: 'burgers die het buurthuis als goedkope kroeg met asbakken op tafel inrichten, worden al snel als asociaal aangemerkt' (Van der Veen en Duyvendak 2014). Culturen van de onderklasse worden makkelijk afgedaan als politiek incorrect, ongezonder of ordinaar.

6 Thuis in wereldsteden

'A city that reads and a city that bleeds', zo duiden inwoners van Baltimore hun sterk gesegregeerde stad aan (Valk 2015). Het eerste deel van het citaat is de wervende slogan waarmee de burgemeester verwees naar de levendige literaire scene in Baltimore; het tweede deel hebben bewoners er sceptisch aan toegevoegd, daarmee verwijzend naar de wanhoop en woede waarvan de wereld dit voorjaar getuige kon zijn. In Nederlandse steden is geen segregatie te vinden zoals die in Baltimore, waar gescheiden wonen nog tot in de jaren zestig overheidsbeleid was. Onze wijken zijn kleinschaliger en veel beter onderhouden en er is vooralsnog een beter sociaal vangnet. Maar ongelijkheid en segregatie zijn natuurlijke processen die ook in Nederlandse steden voorkomen en blijvend de aandacht vragen. Onze primaire conclusie is dat het ideaal van globalisering en groei van steden voor kansrijke groepen uitstekend kan samengaan met het lokale ideaal van de participatiesamenleving, maar dat zij onder meer kwetsbare bewoners elkaar kunnen tegenwerken. Veel hogeropgeleide, welvarende, gezonde en creatieve stedelingen grijpen de kansen van de doe-het-zelf-maatschappij met beide handen aan. De netwerken waarin zij dat doen, kunnen divers en buurtgebonden zijn, maar zijn ook vaak homogene *communities of interest* die zich uitstrekken over de stad. Als kansrijke stedelingen geen actieve betrokkenheid tonen bij lokale initiatieven en verbanden, is dit niet omdat zij daartoe niet in staat zijn, maar omdat deze weinig toevoegen aan hun drukke leven. Voor groepen met minder kansen kunnen groei en globalisering bijdragen aan vervreemding. De globalisering introduceert een beeldvorming waarin verhalen van kwetsbare bewoners steeds minder herkenbaar zijn (Bakker 2015). De prioriteit die wordt gegeven aan de internationale uitstraling van een stad – bijvoorbeeld bij prestigieuze evenementen – gaat grotendeels voorbij aan bewoners in de marge. Ook het imago van de stad als hip decor voor de dynamische levens van jonge, mooie en succesvolle *professionals*, zal voor kwetsbare stedelingen onherkenbaar zijn.

Nog belangrijker dan deze abstracte beelden voor het gevoel waarmee kansarme bewoners in de stad wonen, is waarschijnlijk de dagelijkse werkelijkheid die kwetsbare stedelingen beleven in hun buurten. Enerzijds blijven ruimtelijke schaalvergroting en diversiteit de functie van buurten als 'integratiekader' uitkleden, en nemen daarnaast jonge, kansrijke bewoners bezit van de lokale samenleving. Dat zich bij dit laatste subtiele (en minder subtiele) processen van uitsluiting voordoen, illustreert Tracy Metz in haar column over het opkomende fenomeen van buurtbankjes: de nieuwe bankjes voor haar deur nodigen uiteenlopende bewoners uit zich gemoedelijk op te houden in de openbare ruimte, maar na enige tijd verschijnen picknicktafels met vlotte jonge borrelende stedelingen. 'Een leuk ontspannen tafereel', aldus Metz, maar 'toch heeft die rij bankjes wel een deel van de straat geprivatiseerd' (Metz 2014). Het lokale ideaal van de participatiesamenleving draagt dus het risico in zich een minstens zo exclusief ideaal te zijn als het kosmopolitische ideaal van de globalisering en groei.

Anderzijds heeft grondig overheidsingrijpen de afgelopen decennia geresulteerd in een sterk verbeterde leefbaarheid van stedelijke buurten, ook in die van kwetsbare stedelingen. Bovendien nam hierdoor de buurtbinding toe. De actieve bemoeienis van de overheid met achterstandsbuurten was mogelijk doordat in die buurten grote concentraties van sociale huurwoningen waren. Deze konden in samenspraak met woningcorporaties worden opgeknapt of vervangen. Zodoende werd korte metten gemaakt met de grootste armoedeconcentraties en zijn bewoners met problemen verspreid.

Voor de komende jaren laat zich aanzien dat de hoogtijdagen van het herstructureringsbeleid voorbij zijn. Ook wijzen alle tekenen erop dat de sociale huursector nog meer woningen zal afstoten en aanbieden als particuliere huur- of koopwoning. Daarmee neemt de grip van overheden op de bevolkingssamenstelling van buurten en wijken verder af. De neiging van mensen om zich te vestigen in buurten waar zij zich thuis voelen, krijgt meer de vrije loop en zo zullen weer meer gelijkgestemde buurten kunnen ontstaan (Musterd et al. 2015).

Deze zelfselectie zal gepaard gaan met toenemende segregatie en dat is vanuit het ideaal van de stad als integratiemachine gezien risicovol, want de zorg om de integratie van migranten werd de afgelopen jaren niet minder actueel (Huijnk en Dagevos 2012). Gelijkgestemdheid met betrekking tot de buurt hoeft echter niet te betekenen dat bewoners ook tot dezelfde (etnische of welstands-) categorie behoren. Zo kan een multiculturele buurt in de smaak vallen bij verschillende bevolkingsgroepen en kan een rustig woonbuurtje hoog gewaardeerd worden door jong en oud.

Ook zijn nadelige consequenties te verwachten voor het ideaal van de stad als emancipatiemachine. Binnen stadsgewesten zullen zich nog steeds transitiegebieden vormen van mensen die erg weinig te kiezen hebben en die door versnippering en verspreiding over stadsgewesten moeilijker vindbaar zullen zijn voor overheden die zich hun lot zouden moeten aantrekken als de burens dat niet doen. Tevens kunnen concentraties van sociale problematiek ten koste gaan van de leefbaarheid van buurten en de kansen van de jeugd belemmeren.

Vanuit het ideaal van de participatiesamenleving bezien, kunnen de actuele ontwikkelingen mogelijkheden bieden. Veel mensen vinden het prettig om te wonen tussen gelijken en gelijkgestemden, onder andere omdat het voorzieningenaanbod dan goed aansluit bij de eigen smaak en behoeften (Cheshire 2012; Musterd et al. 2015). Ook komen overeenkomsten tussen bewoners de onderlinge binding, het vertrouwen en de inzetbereidheid ten goede (Lewicka 2011; Van Kempen en Bolt 2009; Oliver 2010). Toch blijven kansarme stedelingen de kwetsbare partij, want zij komen terecht in de weinig geliefde transitiebuurten waar de lokale samenleving zal uitblijven. Het zou mooi zijn als er meer stedelijke buurten komen waarin ook minder kapitaalkrachtige stedelingen naar eigen inzicht vorm kunnen geven aan een lokale samenleving die eigen voelt.

Literatuur

- Aizlewood, A. en R. Pendakur (2005). Ethnicity and social capital in Canada. In: *Canadian Ethnic Studies*, jg. 37, nr. 2, p. 77.
- Alesina, A. en E. La Ferrara (1999). Participation in heterogeneous communities. In: *Quarterly Journal of Economics*, jg. 115, nr. 3, p. 847-904.
- Bakker, J.-H. (2015). *De stad moet op zoek naar haar plaats*. Geraadpleegd op 15 mei 2015 via www.ruimtevolk.nl/2015/01/29/de-stad-moet-op-zoek-naar-haar-plaats/
- Beggs, J.J., V.A. Haines en J.S. Hurlbert (1996). Revisiting the rural urban contrast: Personal networks in non-metropolitan and metropolitan settings. In: *Rural sociology*, jg. 61, nr.2, p. 306-325.
- Bettencourt, L.M., J. Lobo, D. Helbing, C. Kühnert en G.B. West (2007). Growth, innovation, scaling, and the pace of life in cities. In: *Proceedings of the national academy of sciences*, jg. 104, nr. 17, p. 7301-7306.
- Blokland, T. (2009). *Oog voor elkaar, veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Boer, N. de, en J. van der Lans (2014). *DEcentraal. De stad als sociaal laboratorium*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Bolt, G., J. Burgers en R. van Kempen (1998). On the social significance of spatial location; spatial segregation and social inclusion. In: *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, jg. 13, nr. 1, p. 83-95.
- Bosch, E.M. en W. Doff (2010). Wijkweerbaarheid in Oss. In: *MO/Samenlevingsopbouw*, jg. 29, nr. 225, p. 10-14.
- Bovens, M, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014). *Gescheiden werelden?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Brady, H.E., S. Verba en K.L. Schlozman (1995). Beyond SES: A resource model of political participation. In: *American Political Science Review*, jg. 89, nr. 02, p. 271-294.
- Burt, R.S. (2004). Structural holes and good ideas. In: *American journal of sociology*, jg. 110, nr. 2, p. 349-399.
- Butler, T. (2007). For Gentrification? In: *Environment and Planning*, jg. 39, nr. 1, p. 162-181.
- Butler, T. en G. Robson (2003). Negotiating their way in: The Middle Classes, Gentrification and the Deployment of Capital in a Globalising Metropolis. In: *Urban Studies*, jg. 40, nr. 9, p. 1791-1809.
- BZK (2013). *De doe-democratie. Kabinetsnota ter stimulering van een vitale samenleving*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- BZK (2014). *'Celebrate the city'. Agenda Stad – Samen werken aan de stad van de toekomst*. Den Haag: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Chaskin, R., A. Khare en M. Joseph (2012). Participation, Deliberation, and Decision Making. The Dynamics of Inclusion and Exclusion in Mixed-Income Developments. In: *Urban Affairs Review*, jg. 48, nr. 6, p. 863-906.
- Cheshire, P.C. (2006). Resurgent cities, urban myths and policy hubris: what we need to know. In: *Urban studies*, jg. 43, nr. 8, p. 1231-1246.
- Cheshire, P. (2012). Are mixed community policies evidence based? A review of the research. In: M. van Ham, D. Manley, N. Bailey en L. Simpson (red.), *Neighbourhood effect research: New perspectives*.(p. 267-294) Dordrecht/Heidelberg/Londen/New York: Springer.
- Chetty, R., N. Hendren, P. Kline, en E. Saez (2014). *Where is the land of opportunity? The geography of intergenerational mobility in the United States*. National Bureau of Economic Research. Geraadpleegd op 7 mei 2015 via <http://www.nber.org>.
- Clark, W.A.V. (1991). Residential preferences and neighbourhood racial segregation: a test of the Schelling segregation model. In: *Demography*, jg. 28, nr. 1, p. 1-19.
- Clark, W.A.V. (1992). Residential Preferences and Residential Choices in a Multiethnic Context. In: *Demography*, jg. 29, nr. 3, p. 451-466.
- Costa, D.L. en M.E. Kahn (2003). Civic engagement and community heterogeneity: An economist's perspective. In: *Perspective on Politics*, jg. 1, nr. 1, p. 103-111.

- Dam, F. van, G. Beets, A. de Jong en D. Manting (2015). *De stad: magneet, roltrap en spons. Bevolkingsontwikkelingen in stad en stadsgewest*. Den Haag: Planbureau voor de leefomgeving.
- Denters, S.A.H., E. Tonkens, I. Verhoevenen, J.H.M. Bakker (2013). *Burgers maken hun buurt*. Den Haag: Platform 31.
- Doorn, J. van (1955). Wijk en stad: reële integratiekaders. In: *Prae-adviezen voor het congres over sociale samenhangen in nieuwe stadswijken* (p. 231-253). Amsterdam: Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk.
- Driessen, F. en B. Volker (2000). *Losvoetige relaties: een onderzoek naar de ruimtelijke onthechting van burgers*. Utrecht: Bureau Driessen.
- Engbersen, G. en E. Snel (1996). Achterstandswijken in Nederland. In: G. Engbersen, C. Vrooman en E. Snel (red.), *Arm Nederland. Het eerste jaarrapport armoede en sociale uitsluiting* (p. 121-148). Den Haag: vuga Uitgeverij.
- Engelsdorp Gastelaars, R. van (2003). *Veertig jaar territoriale binding*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Finseraas, H. en N. Jakobsson (2012). Trust and ethnic fractionalization: The importance of religion as a cross-cutting dimension. In: *Kyklos*, jg. 65, nr. 3, p. 327-339.
- Fischer, C. S. (1982). *To dwell among friends: Personal networks in town and city*. Chicago (vs): University of Chicago Press.
- Florida, R. (2003). Cities and the creative class. In: *City & Community*, jg. 2, nr. 1, p. 3-19.
- Friedmann, J. (2010). Place and place-making in cities: A global perspective. In: *Planning Theory & Practice*, jg. 11, nr. 2, p. 149-165.
- Glaeser, E.L. (2011). *Triumph of the city: how our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier and happier*. New York: MacMillan.
- Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. In: *American Journal of Sociology*, p. 1360-1380.
- Groot, H.L. de (2012). *Pieken in de polder?! (oratie)*. Geraadpleegd op 1 mei via www.henridegroot.nl
- Gustafson, P. (2009). More cosmopolitan, no less local: The orientations of international travellers. In: *European Societies*, jg. 11, nr. 1, p. 25-47.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2007). *Interventies voor integratie: het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M., M. Vervoort, E. Havekes en J. Dagevos (2010). *Maakt de buurt verschil? De relatie tussen de etnische samenstelling van de buurt, interetnisch contact en wederzijdse beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hall, P. en K. Pain (red.) (2006). *The Polycentric Metropolis: Learning From Mega-City Regions in Europe*, Londen: Earthscan.
- Hamnett, C. (1993). Social Polarisation in Global Cities: Theory and Evidence. In: *Urban Studies*, jg. 31, nr. 3, p. 401- 424.
- Hamnett, C. (1996). Why Sassen is Wrong: A Response to Burgers. In: *Urban Studies*, jg. 33, nr. 1, p. 107-110.
- Hamnett, C. (2012). Urban Social Polarisation. In: B. Derudder, M. Hoyler, P.J. Taylor, F. Witlox (red.), *International Handbook of Globalization and World Cities* (p. 361-368). Cheltenham (VK)/ Northampton (Mass.): Edward Elgar.
- Huijnk, W. en J. Dagevos (2012). *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jun, K.N. en J. Musso (2013). Participatory Governance and the Spatial Representation of Neighborhood issues. In: *Urban Affairs Review*, jg. 49, nr. 1, p. 71-110.
- Kempen, R. van (1999). De buurt van belang? Activiteiten en sociale contacten van bewoners van twee Utrechtse achterstandsbuurtten. In: B. Volker en R. Verhoeff (red.), *Buren en buurten* (p. 69-86). Amsterdam: Stichting Interuniversitair instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek.
- Kempen, R. van, en G. Bolt (2009). Social cohesion, social mix, and urban policies in the Netherlands. In: *Journal of Housing and the Built Environment*, jg. 24, nr. 4, p. 457-475.

- Kullberg, J. en I. Kulu-Glasgow (2009). *Building Inclusion, Housing and Integration of Ethnic Minorities in the Netherlands*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J. en M. Permentier (2013). *Sterke steden, gemengde wijken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J., M. Vervoort en J. Dagevos (2009). *Goede buren kun je niet kopen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lager, D., B. van Hoven en P. Huijgen (2013). Dealing with change in old age: Negotiating working class belonging in a neighbourhood in the process of urban renewal in the Netherlands. In: *Geoforum*, jg. 50, p. 54-61.
- Lambregts, B. en R. Kloosterman (2012). Randstad Holland: probing hierarchies and interdependencies in a polycentric world city. In: B. Derudder, M. Hoyler, P.J. Taylor, F. Witlox (red.), *International Handbook of Globalization and World Cities* (p. 476- 486). Cheltenham (VK)/ Northampton (VS): Edward Elgar.
- Lancee, B. en H.G. van de Werfhorst (2012). Income inequality and participation: A comparison of 24 European countries. In: *Social science research*, jg. 41, nr.5, p. 1166-1178.
- Lees, L. (2008). Gentrification and social mixing: towards an inclusive urban renaissance? In: *Urban Studies*, jg. 45, nr. 12, p. 2449-2470.
- Leidelmeijer, K. en R. Schulenberg (2012). *Buurtparticipatie en leefbaarheid*. Amsterdam: RIGO Research en Advies.
- Letki, N. (2008). Does diversity erode social cohesion? Social capital and race in British neighbourhoods. In: *Political Studies*, jg. 56, nr.1, p. 99-126.
- Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? In: *Journal of Environmental Psychology*, jg. 31, nr. 3, p. 207-230.
- Lucassen, J. en R. Penninx (1994). *Nieuwkomers, Nakomelingen, Nederlanders, Immigranten 1550-1993*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Marlet, G. (2009). *De aantrekkelijke stad*. Nijmegen: voc Uitgevers.
- Marlet, G. en C. van Woerkens (2015). *Atlas voor gemeenten 2015*. Nijmegen: voc Uitgevers.
- Marschall, M.J. (2004). Citizen participation and the neighborhood context: A new look at the coproduction of local public goods. In: *Political Research Quarterly*, jg. 57, nr. 2, p. 231-244.
- Marsden, P.V. (1987). Core discussion networks of Americans. In: *American Sociological Review*, jg. 52, p. 122-131.
- Meer, T. van der, en J. Tolsma (2014). Ethnic Diversity and Its Effects on Social Cohesion. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 40, p. 459-478.
- Meltzer, R., en J. Schuetz (2011). Bodegas or bagel shops? Neighborhood differences in retail and household services. In: *Economic Development Quarterly*, jg. 26, nr. 1, p. 73-94.
- Metz, T. (2014). *Het stadsbankje*. Geraadpleegd op 1 juni 2015 via www.stadslevenamsterdam.nl
- Mollenhorst, G., R. Bekkers, en B. Volker (2005). Hulpeloos in de stad?: Verschillen tussen stads-en plattelandsbewoners in het aantal informele helpers. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 80, nr. 2, p. 159-178.
- Moretti, E. (2012). *The new geography of jobs*. Boston (VS): Houghton Mifflin Harcourt.
- Müller, F. (2011). Urban alchemy: Performing urban cosmopolitanism in London and Amsterdam, In: *Urban Studies*, jg. 48, nr. 16, p. 3415-3431.
- Musterd, S., A. Teernstra, W. van Gent en T. Dukes (2015). *De buurt als jas: dynamische huishoudens in de veranderlijke stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- OECD (2014). *OECD Territorial Reviews. Netherlands*. Geraadpleegd op 18 mei via www.oecd.org
- Oliver, J.E. (2000). City size and civic involvement in metropolitan America. In: *American Political Science Review*, jg. 94, nr. 2, p. 361-373.
- Oliver, J.E. (2010). *The paradoxes of integration: Race, neighborhood, and civic life in multiethnic America*. Chicago: University of Chicago Press.
- Park, R.E., E. Burgess en R. McKenzie (1925). *The City*. Chicago: University of Chicago Press.

- Phillipson, C. (2007). The 'elected' and the 'excluded': sociological perspectives on the experience of place and community in old age. In: *Ageing and Society*, jg. 27, nr. 3, p. 321-342.
- Pinkster, F.M. (2014). "I Just Live Here": Everyday Practices of Disaffiliation of Middle-class Households in Disadvantaged Neighbourhoods. In: *Urban Studies*, jg. 51, nr. 4, p. 810-826.
- Ponds, R., M. van Ham en G. Marlet (2015). *Verschillen, ongelijkheid en segregatie* (literatuurstudie). Utrecht: Atlas voor Gemeenten.
- Posthumus, H., P. van Houwelingen en P. Dekker (2013). Maatschappelijke en politieke participatie en betrokkenheid. In: R. Bijl, J. Boelhouwer, E. Pommer en N. Sonck (red.). *De Sociale Staat van Nederland 2013*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pratt, A.C. (2012). The cultural economy and the global city. In: B. Derudder, M. Hoyler, P.J. Taylor, F. Witlox (red.), *International Handbook of Globalization and World Cities* (p. 265- 274). Cheltenham (vk)/ Northampton (vs): Edward Elgar.
- Putnam, R.D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twenty-first century (Johan Skytte Prize Lecture 2006). In: *Scandinavian political studies*, jg. 30, nr. 2, p. 137-174.
- Putnam, R.D. (2015). *Our kids*. New York: Simon & Schuster.
- Putters, K. (2013). *Het smalle pad van verzorgingsstaat naar verzorgingsstad*. Geraadpleegd 20 mei 2015 via <http://www.socialevraagstukken.nl>
- Raspe, O., S. Groot, S.E. Boschman, P. Beckers. B. Sleutjens, W. Boterman en G. van Gessel (2014). *Buitenlandse kenniswerkers in Nederland: Waar werken en wonen ze en waarom?* Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Reijndorp, A. en J. van der Zwaard (2004). Op zoek naar de middenklasse. In: Frans Becker, Wim van Hennekeler, Monika Sie Dhian Ho en Bart Tromp (red.), *Het vijftiengste jaarboek voor het democratisch socialisme, Rotterdam* (p. 82-108). Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.
- Reijndorp, A., L. Bijlsma, I. Nio en R. van der Wouden (2012). *Nieuwe steden in de Randstad. Verstedelijking en suburbaniteit*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.
- Rijk, M. de, C. Starcken en P. van Son (2014). *Buurtsoep in Badhuis Disteldorp* (documentaire). Bekeken 1 mei 2015 via <https://vimeo.com/98866474>.
- Sampson, R.J. (1988). Local friendship ties and community attachment in mass society: A multilevel systemic model. In: *American Sociological Review*, jg. 53, nr. 5, p. 766-779.
- Sampson, R.J., S.W. Raudenbush en F. Earls (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. In: *Science*, jg. 277, p. 918-924.
- Sampson, R.J., J.D. Morenoff en F. Earls (1999). Beyond social capital: Spatial dynamics of collective efficacy for children. In: *American Sociological Review*, jg. 64, p. 633-660.
- Sampson, R.J., D. McAdam, H. MacIndoe en S. Weffer Elizondo (2005). Civil Society Reconsidered: The Durable Nature and Community Structure of Collective Civic Action. In: *American Journal of Sociology*, jg. 111, nr. 3, p. 673-714.
- Sassen, S. (1991). *The Global City*. New York/Londen/Tokio: Princeton University Press.
- Savage, M., G. Bagnall en B. Longhurst (2005). *Globalization and belonging*. Londen: Sage.
- Savelkoul, M., M. Hewstone, P. Scheepers en D. Stolle (2015). Does relative out-group size in neighborhoods drive down associational life of Whites in the us? Testing constrict, conflict and contact theories. In: *Social Science Research*, jg. 52, p. 236-252.
- Schläpfer, M., L.M. Bettencourt, S. Grauwin, M. Raschke, R. Claxton, Z. Smoreda, G. West en C. Ratti (2014). The scaling of human interactions with city size. In: *Journal of The Royal Society Interface*, jg. 11, p. 1-21, 98 (geraadpleegd op 1 mei via www.arxiv.org).
- Shachar, A. (1994). 'Randstad Holland': a 'world city'? In: *Urban Studies*, jg. 31, nr. 3, p. 381-400.
- Steenbekkers, A. en L. Vermeij (2013). *De dorpenmonitor*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Stokkom, B. van, en N. Toenders (2010). *De sociale cohesie voorbij: actieve burgers in achterstandswijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Tonkens, E. en J.W. Duyvendak (2015). *Graag meer empirische en minder eufore kijk op burgerinitiatieven*. Geraadpleegd op 9 juni 2015 via www.socialevraagstukken.nl
- Tonnies, F. (1887). *Gemeinschaft und gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Sociologie*. Leipzig: Fues.
- Tordoir, P., A. Poorthuis en P. Renooy (2015). *De veranderende geografie van Nederland. De opgaven op mesoniveau*. Amsterdam: Regioplan.
- Troy, D. (2014). *Social maps that reveal a city's intersections - and separations*. Geraadpleegd op 13 juni via www.ted.com/talks/dave_troy_social_maps_that_reveal_a_city_s_intersections_and_separations
- Uitermark, J. (2014). *Verlangen naar Wikitopia* (oratie). Geraadpleegd op 19 mei 2015 via www.socialevraagstukken.nl
- Uslaner, E.M. en M. Brown (2005). Inequality, trust, and civic engagement. In: *American Politics Research*, jg. 33, nr.6, p. 868-894.
- Valk, G. (2015). Baltimore, een gemeenschap zonder vaders. In: *de Volkskrant*, 2 mei 2015.
- Veen, M. van der en J.W. Duyvendak (2014). Het gelijk van de bakfietser. In: *De groene Amsterdammer*, 16 juli 2014.
- Veldboer, L., R. Engbersen, J.W. Duyvendak en M. Uytterlinde (2008). *Helpt de middenklasse? Op zoek naar het middenklasse-effect in gemengde wijken*. Den Haag: Nicis Instituut.
- Vermeij, L. (2008). Goede schuttingen maken goede burens. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.). *Betrekkelijke betrokkenheid. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p.113-130). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeij, L. (2015). *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeij, L., en G. Mollenhorst (2008). *Overgebleven dorpsleven: Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 30, nr. 6, p. 1024-1054.
- Vervoort, M. (2011). *Living together apart? Ethnic concentration in the neighbourhood and ethnic minorities' social contacts and language practices* (proefschrift). Den Haag/Utrecht: Sociaal en Cultureel Planbureau/Interuniversity Centre for Social Science Theory and Methodology (ICS).
- Volker, B., H. Flap en S. Lindenberg (2007). When are neighbourhoods communities? Community in Dutch neighbourhoods. In: *European Sociological Review*, jg. 23, nr. 1, p. 99-114.
- Volker, B., I. Andriessen en H. Posthumus (2014). Gesloten werelden? Sociale contacten tussen lager- en hogeropgeleiden. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden?* (p. 217-233). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau en Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (red.) (2014). *Verskil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Rapport.
- VROM-raad (2006). *Stad en Stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Den Haag: VROM-raad.
- VROM/WWI (2009). Brief van de minister voor Wonen, Wijken en Integratie aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Den Haag: ministerie van VROM/WWI.
- Vijgen, J. (1983). *Joden in Amsterdam. Assimilatie en segregatie van een etnische minderheid 1600-1933* (scriptie). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Weare, C., J. Musso en K.N. Jun (2009). Cross-talk: The role of homophily and elite bias in civic associations. In: *Social Forces*, jg. 88, nr. 1, p. 147-173.
- Webber, R. (red.) (2007). The metropolitan habitus: its manifestations, locations, and consumption profiles. In: *Environment and Planning A*, jg. 39, p. 182-207.
- Wellman, B. (1979). The community question: The intimate networks of East Yorkers. In: *American Journal of Sociology*, jg. 84, nr. 5, p. 1201-1231.
- Wellman, B. (1996). Are personal communities local? A Dumptarian reconsideration. In: *Social networks*, jg. 18, nr. 4, p. 347-354.

- White, K.J.C. en A.M. Guest (2003). Community lost or transformed? Urbanization and social ties. In: *City & Community*, jg. 2, nr. 3, p. 239-259.
- Wilson, W.J. (1987). *The Truly Disadvantaged*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. In: *American Journal of Sociology*, jg. 44, nr. 1, p. 1-24.
- WRR (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Wijs-Mulkens, E. de (1999). *Wonen op stand: lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite* (proefschrift). Amsterdam: Het Spinhuis.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.). ISBN 978 90 377 0623 9

Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014. Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3

SCP-publicaties 2014

- 2014-1 *Kansen voor vakmanschap in het mbo. Een verkenning (2014).* Monique Turkenburg m.m.v. Lenie van den Bulk (CED-groep) en Ria Vogels (SCP). ISBN 978 90 377 0637 6
- 2014-2 *Jaarrapport integratie 2013. Participatie van migranten op de arbeidsmarkt (2014).* Willem Huijnk, Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0697 0
- 2014-3 *Ervaren discriminatie in Nederland (2013).* Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0672 7 (elektronische publicatie)
- 2014-4 *Samenvatting en conclusies van Sterke steden, gemengde wijken (2014).* Jeanet Kullberg, Matthieu Permentier, m.m.v. Emily Miltenburg. ISBN 978 90 377 0696 3 (elektronische publicatie)
- 2014-5 *Perceived discrimination in the Netherlands (2014).* Iris Andriessen, Henk Fernee en Karin Wittebrood. ISBN 978 90 377 0699 4 (elektronische publicatie)
- 2014-6 *De Wmo-uitgaven van gemeenten in 2010 (2014).* Barbara Wapstra, Lieke Salomé en Nelleke Koppelman. ISBN 978 90 377 0698 7 (elektronische publicatie)
- 2014-7 *Burgermacht op eigen kracht? Een brede verkenning van ontwikkelingen in burgerparticipatie (2014).* Pepijn van Houwelingen, Anita Boele, Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0635 2

- 2014-8 *Uitstappers en doorzetters. De persoonlijke en sociale context van sportdeelname en tijdsbesteding aan sport* (2014). Annet Tiessen-Raaphorst (red.), Remko van den Dool en Ria Vogels. ISBN 978 90 377 0700 7
- 2014-9 *Who cares in Europe. A comparison of long-term care for the over-50s in sixteen European countries* (2014). Debbie Verbeek-Oudijk, Isolde Woittiez, Evelien Eggink en Lisa Putman. ISBN 978 90 3770 681 9 (elektronische publicatie)
- 2014-10 *Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland* (2014). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0636 9
- 2014-11 *Replicatie van het meetinstrument voor sociale uitsluiting* (2014). Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0674 1 (elektronische publicatie)
- 2014-12 *Vraag naar arbeid 2013* (2014). Patricia van Echtelt, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0707 6
- 2014-13 *De Wmo in beweging; Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0706 9
- 2014-14 *Anders in de klas. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Freek Bucx en Femke van der Sman. ISBN 978 90 377 0703 8
- 2014-15 *Leven met intersekse/DSD. Een verkennend onderzoek naar de leefsituatie van personen met intersekse/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0705 2 (elektronische publicatie)
- 2014-16 *Leergeld. Veranderingen in de financiële positie van het voortgezet onderwijs en verschillen tussen besturen* (2014). Lex Herweijer, Evelien Eggink, Evert Pommer, Jedid-Jah Jonker, m.m.v. Ingrid Ooms en Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0708 3
- 2014-17 *Verdelen op niveaus. Een multiniveaumodel voor de verdeling van het inkomensdeel van de Participatiewet over gemeenten* (2014). Arjan Soede en Maroesjka Versantvoort. ISBN 978 90 377 0711 3 (elektronische publicatie)
- 2014-18 *De Wmo in beweging. Beknopte samenvatting. Evaluatie Wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012* (2014). Mariska Kromhout, Peteke Feijten, Frieke Vonk, Mirjam de Klerk, Anna Maria Marangos, Wouter Mensink, Maaïke den Draak, Alice de Boer, m.m.v. Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0712 0
- 2014-19 *Anders in de klas. Journalistieke samenvatting. Evaluatie van de pilot Sociale veiligheid LHBT-jongeren op school* (2014). Karolien Bais, Freek Bucx, Femke van der Sman, m.m.v. Charlotte Jalvingh. ISBN 978 90 377 0713 7 (elektronische publicatie)
- 2014-20 *Rijk geschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving* (2014). Kim Putters. ISBN 978 90 377 0715 1
- 2014-21 *Ouderenmishandeling. Advies over onderzoek naar aard en omvang van misbruik en geweld tegen ouderen in afhankelijkheidsrelaties* (2014). Inger Plaisier en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0716 8 (elektronische publicatie)
- 2014-22 *Huwelijksmigratie in Nederland. Achtergronden en leefsituatie van huwelijksmigranten* (2014). Leen Sterckx, Jaco Dagevos, Willem Huijnk, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0702 1

- 2014-23 *Living with intersexe/DSD. An exploratory study of the social situation of persons with intersex/DSD* (2014). Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0717 5.
- 2014-24 *Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland. Een verkenning van hun leefsituatie* (2014). Ria Vogels, Mérove Gijsberts en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0719 9 (elektronische publicatie)
- 2014-25 *Krimp in de kinderopvang. Ouders over kinderopvang en werk* (2014). Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0718 2.
- 2014-26 *Op zoek naar bewijs II. Evaluatieontwerpen onderwijs- en cultuurmaatregelen* (2014). Monique Turkenburg, Lex Herweijer, Andries van den Broek, Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0720 5 (elektronische publicatie)
- 2014-27 *Hulp geboden. Een verkenning van de mogelijkheden en grenzen van (meer) informele hulp* (2014). Mirjam de Klerk, Alice de Boer, Sjoerd Kooiker, Inger Plaisier, Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0721 2
- 2014-28 *Dichtbij huis. Lokale binding en inzet van dorpsbewoners* (2015). Lotte Vermeij, m.m.v. Anja Steenbekkers. ISBN 978 90 377 0722 9
- 2014-29 *Burn-out : verbanden tussen emotionele uitputting, arbeidsmarktpositie en Het Nieuwe Werken* (2014). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0723 6 (elektronische publicatie)
- 2014-30 *Bevrijd of beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers.* (2014). Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0710 6 (elektronische publicatie)
- 2014-31 *Natuur en Cultuur. Een vergelijkende verkenning van betrokkenheid en beleid* (2014). Anja Steenbekkers en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0726 7 (elektronische publicatie)
- 2014-32 *De acceptatie van homoseksualiteit door etnische en religieuze groepen in Nederland* (2014). Willem Huijnk. ISBN 978 90 377 0704 5
- 2014-33 *Verskil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts, Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0724 3
- 2014-34 *Verenigd in verandering. Grote maatschappelijke organisaties en ontwikkelingen in de Nederlandse civil society* (2014). Hanneke Posthumus, Josje den Ridder en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0725 0
- 2014-35 *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0727 4
- 2014-36 *Zorg beter begrepen. Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking* (2014). Isolde Woittiez, Lisa Putman, Evelien Eggink en Michiel Ras. ISBN 978 90 377 0729 8
- 2014-37 *Emancipatiemonitor 2014* (2014). Ans Merens (scp), Marion van den Brakel (cbs) (red.). ISBN 978 90 377 0728 1
- 2014-38 *Aan het werk vanuit een bijstands- of werkloosheidsuitkering* (2014). Karin Wittebrood en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0733 5 (elektronische publicatie)
- 2014-39 *Armoedesignalement 2014* (2014). ISBN 978 90 377 0730 4

- 2014-40 *Kostenverschillen in de jeugdzorg. Een verklaring van verschillen in kosten tussen gemeenten* (2014). Michiel Ras, Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0554 6 (elektronische publicatie)
- 2014-41 *De hoofdzaken van het Sociaal en Cultureel Rapport 2014* (2014). Cok Vrooman, Mérove Gijsberts en Jeroen Boelhouwer. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. ISBN 978 90 377 0692 5
- 2014-43 *Culturele activiteiten in 2012: bezoek, beoefening en steun* (Het culturele draagvlak, deel 13) (2014). Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0736 6 (elektronische publicatie)

SCP-publicaties 2015

- 2015-1 *Rapportage sport 2014* (2015). Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978 90 377 0731 1
- 2015-2 *Media:Tijd in beeld. Dagelijkse tijdsbesteding aan media en communicatie* (Het culturele draagvlak, deel 14) (2015). Nathalie Sonck, Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0732 8
- 2015-3 *Aanbod van arbeid 2014. Arbeidsdeelname, flexibilisering en duurzame inzetbaarheid.* (2015). Jan Dirk Vlasblom, Patricia van Echtelt, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0595 9
- 2015-4 *Zicht op zorggebruik. Ontwikkelingen in het gebruik van huishoudelijke hulp, persoonlijke verzorging en verpleging tussen 2004 en 2011* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0641 3
- 2015-5 *Surveying ethnic minorities. The impact of survey design on data quality* (2015). Joost Kappehof. ISBN 978 90 377 0545 4
- 2015-6 *Maten voor gemeenten. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2007-2012* (2015). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0738 0
- 2015-7 *Concurrentie tussen mantelzorg en betaald werk* (2015). Edith Josten, Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0550 8
- 2015-8 *Langer in Nederland. Ontwikkelingen in de leefsituatie van migranten uit Polen en Bulgarije in de eerste jaren na migratie* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers (Radboud Universiteit). ISBN 978 90 377 0571 3
- 2015-9 *Gisteren vandaag. Erfgoedbelangstelling en erfgoedbeoefening* (Het culturele draagvlak, deel 15) (2015). Andries van den Broek, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0665 9
- 2015-10 *Vrouwen, mannen en de hulp aan (schoon)ouders* (2015). Alice de Boer, Mirjam de Klerk, Ans Merens. ISBN 978 90 377 0745 8 (elektronische publicatie)
- 2015-11 *Jeugdzorg: verschil tussen budget en contract. Een voorbeeld uit de regio* (2015). Evert Pommer, Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0737 3 (elektronische publicatie)
- 2015-12 *Wel trouwen, niet zoenen. De houding van de Nederlandse bevolking tegenover lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen 2015* (2015). Lisette Kuyper. ISBN 978 90 377 0742 7
- 2015-13 *Migranten uit Midden- en Oost-Europese landen in Nederland door de tijd gevolgd. Een vergelijking tussen twee panelonderzoeken* (2015). Mérove Gijsberts (SCP), Marcel Lubbers

- (RU), Jaco Dagevos (SCP/EUR), Joost Jansen (EUR), Godfried Engbersen (EUR), Erik Snel (EUR). ISBN 978 90 377 0744 1 (elektronische publicatie)
- 2015-14 *Ouderenmishandeling in Nederland. Inzicht in kennis over omvang en achtergrond van ouderen die slachtoffer zijn van ouderenmishandeling* (2015). Inger Plaisier, Mirjam de Klerk (red.) ISBN 978 90 377 0748 9
- 2015-15 *De onderkant van de arbeidsmarkt in 2025* (2015). Marloes de Graaf-Zijl, Edith Josten, Stefan Boeters, Evelien Eggink, Jonneke Bolhaar, Ingrid Ooms, Adri den Ouden, Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0742 7 (elektronische publicatie)
- 2015-16 *Op afkomst afgewezen. Onderzoek naar discriminatie op de Haagse arbeidsmarkt* (2015). Iris Andriessen, Barbara van der Ent, Manu van der Linden, Guido Dekker. ISBN 978 90 377 0746 5
- 2015-17 *Co-wonen in context. Samenwonende generaties, mantelzorg en de kostendelersnorm in de AOW* (2015). Cok Vrooman, Alice de Boer, Jean Marie Wildeboer Schut, Isolde Woittiez, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0750 2 (elektronische publicatie)
- 2015-18 *Niet van de straat. De lokale samenleving in globaliserende, groeiende steden* (2015). Lotte Vermeij, Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0753 3 (elektronische publicatie)

Overige publicaties

- Burgerperspectieven 2014 | 1* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0701 4
- Burgerperspectieven 2014 | 2* (2014). Lonneke van Noije, Josje den Ridder, Hanneke Posthumus. ISBN 978 90 377 0714 4
- Burgerperspectieven 2014 | 3* (2014). Paul Dekker en Josje den Ridder, m.m.v. René Gude. ISBN 978 90 377 0653 6
- Burgerperspectieven 2014 | 4* (2014). Josje den Ridder, Maaïke den Draak, Pepijn van Houwelingen en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0735 9
- Burgerperspectieven 2015 | 1* (2015). Paul Dekker, Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0740 3
- Burgerperspectieven 2015 | 2* (2015). Josje den Ridder, Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0751 9
- Gescheiden werelden?* (2014). Mark Bovens, Paul Dekker en Will Tiemeijer (red.). ISBN 978 90 377 0734 2. Gezamenlijke uitgave van het SCP en de WRR.